
Obrazovanje djece sa invaliditetom u BiH: dug put od integracije do inkluzije

---

Aleksandra Ivanković

1. Uvod

Zabrana diskriminacije vrijednost je na kojoj se zasniva svako slobodno društvo. Ova se zabrana deklarira u ustavima, zakonima, međunarodnim i inim sporazumima. Čitave međunarodne konvencije posvećene su različitim oblicima diskriminacije, ili tačnije, njihovom iskorjenjivanju.

U borbi protiv diskriminacije, naročito usvajanjem sveobuhvatnog antidiskriminacijskog zakonskog okvira, izjasnili smo se za ravnopravnost spolova, obavezali smo se da ne diskriminiramo na nacionalnoj, etničkoj, ili na osnovi vjeroispovijesti, prihvatili smo, bar deklarativno, da je bilo kakvo razlikovanje na osnovu rodne pripadnosti ili seksualnog opredjeljenja zabranjeno.

Ipak, ma kako se trudili da na velika vrata uvedemo ravnopravnost, diskriminacija i dalje ostaje ukorijenjena u jednoj bitnoj sferi života, za jednu nemalu grupu. Iako smo duboko zagazili u 21. vijek, naime, djeca sa invaliditetom i dalje nemaju pristup školama u koje idu ostala djeca. Djeca kojima “ništa ne fali”.

Popis stanovništva 2013. godine propustio je da zabilježi broj djece sa invaliditetom. Ipak, procjene UNICEF-a iz 2006. godine govore da oko 6,5% djece u Bosni i Hercegovini ima neki oblik invaliditeta¹. Dakle, govorimo o brojcima od oko 48.000 djece. Ipak, od ukupnog broja

---

¹ UNICEF-ovo istraživanje višestrukih pokazatelja iz 2006. godine procjenjuje da oko 6.5% djece uzrasta od 2 do 9 godina ima neki oblik invaliditeta. Vidjeti: UNICEF Bosna i Hercegovina, “Zašto govorimo o djeci sa poteškoćama u razvoju” https://www.unicef.org/bih/ba/resources_24594.html (stranica posjećena 11. 10. 2017). Ovaj broj se čini u skladu sa svjetskim prosjekom, mada je tačan broj djece u BiH teško utvrditi, a potom i porediti sa podacima iz drugih zemalja, s obzirom na to da je metodologija za prikupljanje ovih podataka često sporna. Po nekim procjenama iz 2004, 15.3% svjetske populacije je imalo umjeren do težak oblik invaliditeta, dok je kod djece uzrasta do 14 godina taj procenat iznosio 5.1%, a kod starijih od 15 godina 19.4%. Za više informacija vidjeti: World Health Organization, *World Report on Disability* (Geneva: World Health Organization, 2011), str. 28, http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report/en/ (stranica posjećena 11. 10. 2017). Drugo istraživanje, pak, pokazuje da u EU između 1,5 i 11,7% učenika ima neku vrstu posebne potrebe u obrazovanju. Vidjeti: European Commission, “Special Needs Children and Disabled Adults Still Getting A Raw Deal from Education, Says Report”, European Commission, 10. 7. 2012, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-761_en.htm (stranica posjećena 11. 10. 2017).

polaznika u vrtićima² i osnovnim školama³, tek je 1% djece sa invaliditetom. Dakle, tek svako šesto dijete sa invaliditetom dobija priliku da ide u vrtić sa svojim vršnjacima kojima “ništa ne fali” ili dospije u redovne osnovne škole. U specijalne osnovne škole, pak, upisano je tek 940 učenika, ili tek 0,5% od procijenjenog ukupnog broja djece sa invaliditetom. Šta je sa ostalom djecom, ne zna se, ili to bar ne zna bh. zavod za statistiku. Naime, za veliki broj djece sa invaliditetom se smatra da ne mogu da usvoje nova znanja, te ih se ni ne pokušava obrazovati. UNESCO procjenjuje da velik broj djece u Jugoistočnoj Evropi nestane iz obrazovnog sistema, prosto jer ih sistem ne ubraja u statistike⁴, a čini se da je tako i u BiH.

2. Šta stoji na putu inkluziji u Bosni i Hercegovini?

Obezbijediti idealne uslove za rast i razvoj djeteta, pa tako i za obrazovanje, posao je roditelja, koliko i institucija. Odluka o izboru najbolje obrazovne institucije za dijete je odluka koja odlučuje o sudbini djeteta, a izbor se ne svodi samo na školu koja ima najljepšu zgradu ili koja je najbliže kući. Zapravo, izbor škole se često svodi na izbor one škole koja će dijete najbolje osposobiti na samostalan život, život buduće odrasle osobe koja će učestvovati u društvu kao njegov ravnopravan i produktivan član. I tu leži kvaka 22 za djecu sa invaliditetom. Naime, od djece sa invaliditetom se ne očekuje da postanu ravnopravni učesnici u društvenom ugovoru, pa se u skladu s tim i ne očekuje od njih da istinski učestvuju u obrazovnom procesu u skladu sa svojim mogućnostima, kao što je slučaj sa ostalim članovima društva.

Naime, život za lica sa invaliditetom je u Bosni i Hercegovini, kao u ostalom i u većini evropskih država, organiziran po sistemu paralelnih svjetova⁵. U tom sistemu, obrazovanje za djecu sa invaliditetom pretvoreno je u sistematsku segregaciju, učinjenu na osnovu jednog i jedinog ličnog svojstva – drugačijih tjelesnih, senzornih ili intelektualnih mogućnosti⁶. Istina, djeca

---

² Godine 2016/2017. u vrtiće je bilo upisano 491 dijete sa posebnim potrebama. Vidjeti: Agencija za statistiku BiH, “Demografija i socijalne statistike”, *Saopćenje* 12, br. 1, 30. 5. 2017. http://www.bhas.ba/saopstenja/2017/OBR_2016-17.bos.pdf (stranica posjećena 11. 10. 2017).

³ Fond otvoreno društvo BiH, *Od segregacije do inkluzije: Da li je obrazovanje djece i mladih sa posebnim potrebama u BiH inkluzivno? Kratki pregled i analiza stanja* (Sarajevo: Fond otvoreno društvo BiH, 2013). http://www.skolegijum.ba/static/biblioteka/5460fd4f1b800_07InkluzivnoobrazovanjeuBiH.pdf (stranica posjećena 12. 10. 2017).

⁴ UNICEF procjenjuje da preko milion djece sa invaliditetom u Centralnoj i Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji nisu obuhvaćena statistikama i da uopće ne idu u školu. Vidi: UNICEF, *The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education in the CEECIS Region* (Geneva: UNICEF, 2011), [https://www.unicef.org/eca/Background_NoteFINAL\(1\).pdf](https://www.unicef.org/eca/Background_NoteFINAL(1).pdf) (stranica posjećena 12. 10. 2017).

⁵ Isključenost lica sa invaliditetom iz općih društvenih tokova, čini se, ne treba naročito dokazivati. Ipak, ilustracije radi, istraživanja pokazuju da 9 od 10 stanovnika Velike Britanije nikad nisu ugostili lice sa invaliditetom u svojoj kući. Vidi: Sean Coughlan, “Disabled Are Socially Excluded Says Scope Survey”, *BBC News* 1. 9. 2010. <http://www.bbc.com/news/education-11139534> (stranica posjećena 12. 10. 2017), dok preko trećina izjavljuje da ne poznaje nikoga ko ima neki oblik invaliditeta.

⁶ Segregacija je i dalje osnovni obrazovni model za djecu sa invaliditetom u BiH, a redovne škole nisu spremne da prime djecu sa invaliditetom. Vidi npr. UNICEF Bosna i Hercegovina, “Inkluzivno obrazovanje”, https://www.unicef.org/bih/resources_24815.html (stranica posjećena 12. 10. 2017).

sa invaliditetom idu u specijalne škole, u kojima dobijaju neka znanja koja su im uistinu neophodna da savladaju barijere, poput gluhe djece koja u specijalnim školama uče znakovni jezik. Ipak, dok bi im se takva specifična znanja mogla obezbijediti i u redovnim školama, uz male prilagodbe, u specijalnim školama im se druge mogućnosti sužavaju, a njihovi stvarni kapaciteti veoma rijetko dolaze do izražaja.

Sužavanje profesionalnih izbora je samo jedna od negativnih posljedica neinkluzivnog obrazovnog sistema. Druga je, vjerovatno mnogo važnija, društvena segregacija i stigmatizacija lica sa invaliditetom. Djeca sa invaliditetom odrastaju okruženi jedni drugima, u specijalnom sistemu, koji ne odgovara stvarnim uslovima u društvu, te po izlasku iz takvog sistema, nisu pripremljeni za "stvarni" život. Djeca bez invaliditeta odrastaju ili bez saznanja da djeca drugačijih tjelesnih ili intelektualnih mogućnosti postoje, ili uz normalizaciju stava da drugačije osobe ne treba prihvatiti kao sebi ravne i ne dati im istu šansu.

3. Društveni model invaliditeta i obrazovanje

Društveni model invaliditeta je na velika vrata u svjetski i bosanskohercegovački pravni prostor ušao sa UN-ovom Konvencijom o pravima lica sa invaliditetom. Ovaj pristup polazi od toga da problemi lica sa invaliditetom u uključivanju u glavne tokove društva ne dolaze od njih. Invaliditet je (dugo)trajno stanje u pogledu kojeg se ne može mnogo šta učiniti, jednako kao ni protiv seksualne orijentacije, boje kože ili etničkog porijekla. Dakle, da bismo prevazišli invaliditet, treba promijeniti društvo u kojem živimo, a ne one kojima to društvo onemogućava život pod jednakim uslovima. Nešto poput priče o Muhamedu i brdu. Samo što Muhamed iako hoće, ne može, a brdo i može i ima međunarodnu i ustavnu i zakonsku obavezu da se pokrene.

Društveni model invaliditeta traži novi društveni poredak. Ne radi se tu samo o pristupnim rampama i upotrebi znakovnog jezika. Tu su potrebne korjenite promjene, koje će razbiti predrasude koje su usađene socijalizacijom, ili tačnije asocijalizacijom i alijenacijom od onih čije su mogućnosti ne manje, nego drugačije. A te korjenite promjene nigdje nisu potrebnije nego u obrazovanju, od kojeg, uostalom, socijalizacija najčešće i počinje.

Ipak, kao i u mnogim drugim oblastima, tako i u pogledu prava djece sa invaliditetom na obrazovanje, međunarodne i ustavne obaveze i obećanja u velikoj su nesrazmjeri sa stanjem u praksi. Kao ažuran ratifikator svih međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava, Bosna i Hercegovina je u martu 2010. ratificirala Konvenciju o pravima lica sa invaliditetom, ali i njen fakultativni protokol, koji omogućava pojedinačne predstavljanje Komitetu Ujedinjenih nacija za prava lica sa invaliditetom.

Društveni model se u pravu na obrazovanje ogleda u garanciji da će lica sa invaliditetom imati “inkluzivni sistem obrazovanja na svim nivoima, kao i cjeloživotno obrazovanje⁷”. Primjena ovog modela se, u skladu sa članom 24. Konvencije, sastoji u tome da lica sa invaliditetom nisu isključena iz općeg sistema obrazovanja na osnovu invaliditeta, te da djeca s invaliditetom ne budu isključena iz besplatnog i obaveznog osnovnog i srednjeg obrazovanja na osnovu invaliditeta; da lica sa invaliditetom imaju dostupno inkluzivno, kvalitetno i besplatno osnovno i srednjoškolsko obrazovanje, na ravnopravnoj osnovi s drugima, u zajednicama u kojima žive; da imaju razumno prilagođavanje individualnim potrebama i dobiju potrebnu podršku, u sistemu općeg obrazovanja, te da se obezbijede efikasne individualne mjere podrške u okruženju.

Kako bi se državama potpisnicama Konvencije pojasnilo koje su im to obaveze pri ostvarenju ovih prava, Komitet UN-a je 2016. godine usvojio Generalni komentar o pravu na inkluzivno obrazovanje⁸. Komentar je iscrpan dokument koji detaljno opisuje svaku pojedinačnu obavezu država. Ovaj dokument upravo precizira da inkluzivno obrazovanje zahtijeva promjenu u kulturi, pravu, politici i praksi u svim formalnim i neformalnim oblicima obrazovanja, kako bi se ono prilagodilo različitim potrebama pojedinačnih učenika i studenata. Inkluzivno obrazovanje uključuje jačanje kapaciteta obrazovnog sistema koji treba da dosegne do svih učesnika. Komentar sugerira da države trebaju raditi na ukidanju specijalnog obrazovanja i podržavanju jedino i isključivo inkluzivnog obrazovanja za djecu sa invaliditetom.

A kvaka 22 za djecu sa invaliditetom je u tome da im se roditelji u aktuelnom trenutku nalaze ispred dva zla od kojih treba izabrati manje. Naime, za pretpostaviti je da roditelji uglavnom ne žele da im djeca žive izolovan život, po strani od ostatka svijeta, bez mogućnosti da iskažu svoje kapacitete i da im se omogući da kad odrastu žive samostalan, ispunjen život – sami ili sa nekim drugim, već kako oni odluče. A ta odluka počinje onda kad ih se stavi pred izbor da dijete upišu u redovnu ili specijalnu školu. U redovnoj školi dijete neće imati individualan pristup, jer učitelji se bore sa pretrpanim učionicama, u nastavi koja je organizirana u tri smjene, bez ikakve podrške da omoguće obrazovanje djetetu sa drugačijim potrebama i mogućnostima od onih za koje je nastavni plan i program osmišljavan. Škola nema adekvatan kadar koji će obezbijediti da dijete dobije sve što treba, niti je moguće prilagoditi program da bi dijete moglo da ide i u školu i na neophodne vannastavne obaveze, poput rehabilitacija, terapija i intervencija koje bi se mogle pružiti i u školi, ali ne postoje ni minimalni uslovi za takva prilagođavanja. Ako dijete treba ličnog asistenta, onda je potrebno ili da barem jedan roditelj ne radi i pruža podršku svom djetetu tokom nastave, ili da plate

---

⁷ “UN-ova Konvencija o pravima lica sa invaliditetom”, član 24, st. 1. http://www.mhrr.gov.ba/PDF/Konvencija_bos.pdf (stranica posjećena 12. 10. 2017).

⁸ Generalni komentar Komiteta UN-a o pravima lica sa invaliditetom daje dobar pregled prepreka inkluzivnom obrazovanju. Committee on the Rights of Persons with Disabilities, General Comment No. 4 (2016) (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2. 9. 2016) <http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRPD/GC/RighttoEducation/CRPD-C-GC-4.doc> (stranica posjećena 12. 10. 2017).

asistenta, jer budžeta za to ili nema, ili je nedostupan ili neadekvatan⁹. A i kad se sve te prepreke prevaziđu, uspjeh djeteta će biti upitan, jer se od djece zahtijeva da zadovolje striktno propisane kriterije kako bi se smatrali uspješnim učenicima. Usput, dijete će biti izloženo šikaniranju, provokacijama, dobijati će raznorazne nadimke, a i nastavnici i drugi učenici će ga (čast izuzecima), u općoj nesenzibiliziranosti društva za potrebe i prava osoba sa invaliditetom, smatrati samo smetnjom na času. Neki će roditelji, čak, ići tako daleko da će svoju “neometenu” djecu prebaciti u drugi razred, ili u drugu školu, gdje nema takvih smetnji kao što su djeca sa invaliditetom.

Alternativa je specijalna škola. U specijalnoj školi će biti okružen “svojima”. Svima će ponešto da fali, pa će biti donekle ujednačeni. Specijalna škola ponekad ima ljepšu zgradu, koju je obnovio neki milosrdni donator, ima neophodni stručni kadar, koji će često i dalje da se zovu defektolozi, zato što im je posao da popravljaju defektnu djecu¹⁰. U specijalnoj školi djeca idu u odjeljenja od po pet učenika, a nastava je prilagođena potrebama terapije i rehabilitacije. A i kad završi školu, najčešće samo osnovnu, dijete neće imati neko zanimanje, a i kad stekne zvanje, pa čak i završi fakultet, i dalje neće moći da dobije posao¹¹. Ali, koga briga za posao, jer od djeteta sa invaliditetom ionako niko ne očekuje da se zaposli i da bude produktivan član društva.

4. Odluka o izboru škole i najbolji interes djeteta u kontekstu BiH

Izbor škole u takvim okolnostima, mada još uvelike zavisi od preporuke stručne komisije, bar dijelom je prepušten i roditeljima, koji za inkluziju mogu, ali ne moraju, da se bore i koji mogu da odluče da dijete, ipak, upišu u specijalnu školu i kad je inkluzija, barem na papiru, moguća. Zapravo, roditelji su u pravilu ti koji u obrazovanju, kao i u ostalim oblastima, donose autonomne odluke o budućnosti svoje djece i pri tome želje, preferencije ili interesi djeteta,

---

⁹ Ibid.

¹⁰ Iako je zvanično učinjen napor da se nazivi obrazovnih institucija i obrazovnih profila distanciraju od defektološkog pristupa invaliditetu, te se u okviru tog napora Defektološki fakultet u Tuzli odavno ne zove više tako, nego Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, čini se da je stigma i dalje pređuboko ukorijenjena. Tako je Kanton Sarajevo u aprilu 2017. godine objavio konkurs za upis djece u prvi razred, u kojem se navodi, na primjer, da se učenici sa posebnim potrebama, odnosno sa poteškoćama u razvoju upisuju “u redovne ili specijalne osnovne škole, odnosno centre na osnovu nalaza i mišljenja komisije, sastavljene od: pedagoga, psihologa, defektologa (*prim.aut.*), logopeda, socijalnog radnika i pedijatra”. Vidjeti: Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, “Upis učenika u prvi razred osnovne škole u školskoj 2017/2018. godini”, 4. 4. 2017. <http://mon.ks.gov.ba/aktuelno/novosti/upis-ucenika-u-prvi-razred-osnovne-skole-u-skolskoj-20172018-godini> (stranica posjećena 12. 10. 2017).

¹¹ Poslodavci u BiH oklijevaju da zaposle lica sa invaliditetom, čak i kad država obezbijedi finansijske podsticaje koji bi to morali učiniti primamljivim i finansijski isplativim. Tako se na skorašnji poziv na zapošljavanje lica sa invaliditetom u Republici Srpskoj, u skladu sa kojim bi poslodavcu bio refundiran ukupan trošak doprinosa na plaću, nije prijavio dovoljan broj poslodavaca. Vidi npr. Bojana Živanić, “Poslodavci u RS se teško odlučuju na zapošljavanje osoba sa invaliditetom”, *Nezavisne novine*, 17. 7. 2017. <https://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Poslodavci-u-RS-se-tesko-odlucuju-na-zaposljavanje-osoba-sa-invaliditetom/434799> (stranica posjećena 12. 10. 2017).

praktično, ne postoje. Ovaj stav je u suprotnosti sa još jednim međunarodnim instrumentom – Konvencijom o pravima djeteta, koja u članu 3. garantira da će pri odlučivanju o pravima djeteta interesi djeteta, a ne bilo čiji drugi interesi, biti stavljeni u prvi plan. I ne samo to, Komentar Komiteta o pravima lica sa invaliditetom objašnjava da je inkluzivno obrazovanje osnovno pravo svih učenika i da kao takvo pripada jedino i isključivo učeniku, a ne roditelju ili staratelju. Roditeljske odgovornosti i prava su podređene pravu djeteta na inkluzivno obrazovanje¹².

Dakle, ukoliko pretpostavimo da je inkluzija po definiciji u najboljem interesu djeteta sa invaliditetom, po slovu međunarodnog prava, ne samo da država ne smije da podržava segregaciju, nego ni roditelj ne može izabrati specijalno obrazovanje za dijete, već je u obavezi optirati za inkluziju. Ipak, u bosanskohercegovačkim uslovima, ovo je mnogo lakše reći nego učiniti.

Specijalno obrazovanje se, barem u aktuelnim okolnostima, često čini pristupačnijim, jednostavnijim, i naoko boljim izborom za dijete sa invaliditetom. Stručnjaci će često preporučiti da dijete ide u specijalnu školu kad god poteškoće u konkretnom slučaju traže veće prilagođavanje. Što i nije iznenađujuće, budući da u Sarajevu, npr., samo jedna osnovna i jedna srednja škola imaju pristup zgradi bez stepenica i toalet za učenike smanjene pokretljivosti¹³, a niti jedna u nastavi ne koristi brajevo pismo. U jednoj sarajevskoj školi su se roditelji djece iz cijelog razreda udružili da plate asistenta koji je cijeli razred i učiteljicu učio znakovnom pismu, dok neke od najinkluzivnijih škola u zemlji pokazuju razočaravajući nivo prilagođenosti za učenike sa invaliditetom¹⁴. Čak i primjeri dobre prakse bivaju ugroženi neodgovornim postupanjem nadležnih i uskraćivanjem neophodne podrške¹⁵.

---

¹² Committee on the Rights of Persons with Disabilities, General Comment No. 4 (2016).

¹³ Podaci za ostale oblike pristupačnosti (znakovni jezik, lako razumljiv jezik, korišćenje piktograma) nisu ni prikupljeni. Nešto više, "Mapa pristupačnosti za OSI", http://zelimznanje.com/map/#!/type/PRIMARY_SCHOOL (stranica posjećena 12. 10. 2017).

¹⁴ Ukupan indeks inkluzivnosti 3,7 od 5 u sedam škola koje su se prijavile za učešće u projektu inkluzivne nastave, i koje su već imale visok nivo svijesti o značaju inkluzivnog obrazovanja. Iako se radi o nekima od najprogresivnijih i najinkluzivnijih škola u zemlji, čak tri od sedam škola nisu bile pristupačne za učenike smanjene pokretljivosti, niti su imale asistente u nastavi. Vidjeti: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, *Informacija – Analiza stepena inkluzivnosti osnovnog obrazovanja u Federaciji Bosne i Hercegovine* (Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, 2015). http://fmon.gov.ba/Upload/Dokumenti/02b6575a-73d9-4d05-9469-5c7157229ff5_Informacija%20-%20Analiza%20stepena%20inkluzivnosti%20osnovnog%20obrazovanja%20u%20Federaciji%20Bosne%20i%20Hercegovine.pdf (stranica posjećena 12. 10. 2017).

¹⁵ Gotovo mjesec dana od početka školske 2017/18. godine značajan broj sarajevske djece sa poteškoćama uskraćen je za neophodnu podršku. Naime od 2010. godine, djeca sa poteškoćama u razvoju su u Sarajevu imala priliku da pohađaju naučno zasnovane obrazovne programe u predškolskom i školskom uzrastu. "Međutim, početkom školske 2017/18. godine ministarstvo je prekinulo sa pružanjem finansijske i administrativne podrške za rad s ovom djecom, pa je oko stotinu djece ostalo uskraćeno za pristup obrazovanju, navode roditelji". Redakcija, "Sarajevo: Roditelji djece sa poteškoćama u razvoju zahtijevaju pravo na obrazovanje", *Diskriminacija.ba*, 25. 9. 2017. <http://diskriminacija.ba/vijesti/sarajevo-roditelji-djece-sa-pote%C5%A1ko%C4%87ama-u-razvoju-zahtijevaju-pravo-na-obrazovanje> (stranica posjećena 12. 10. 2017).

Većina slučajeva u kojima je inkluzija omogućena rezultat je razumijevanja pojedinih škola, posvećenosti nastavnog osoblja i žrtve (a i natprosječnih resursa) roditelja, dok država stoji po strani. Ukoliko nema saradnje škola i mogućnosti roditelja da obezbijede ličnog asistenta, dijete je ili prepušteno specijalnom obrazovanju ili se roditelji moraju upustiti u dugotrajne administrativne i sudske postupke, u kojima mogu razumno očekivati da će im pravo na inkluziju biti potvrđeno, jer su međunarodni standardi, ali i domaći propisi, na njihovoj strani. Ali, pitanje je koliko se postupak isplati. Naime, postupak veoma vjerovatno može da potraje nerazumno dugo¹⁶, a djetetu dragocjeno vrijeme prolazi. Nadalje, značajan je i rizik da dijete postane *persona non grata* u školi koja izgubi spor (onaj mali što nas je tužio¹⁷), pa time predstavlja dodatnu prepreku za uspješnu socijalizaciju djeteta i inkluziju. Ovo sasvim sigurno dodatno obeshrabruje roditelje da insistiraju na inkluziji, i tjera ih da idu linijom manjeg otpora, u želji da učine ono što oni vjeruju da je najbolje za dijete.

Takvo vjerovanje roditelja i može da bude ispravno u okolnostima kakve su u ogromnoj većini škola i sredina u Bosni i Hercegovini. Jer zaista, čak i ako dijete sa invaliditetom uspije da se upiše u redovno osnovno obrazovanje, prva prepreka se pojavljuje pri prelasku na predmetnu nastavu. Može li dijete da se kreće nesmetano od učionice do učionice? Da li će svi nastavnici morati da uče znakovni jezik i ko će ih tome naučiti? Da li će dijete sa intelektualnim poteškoćama, koje je radilo po individualnom programu, dobiti individualni program za sve predmete, ili će ga preusmjeriti na specijalnu školu? Hoće li biti u mogućnosti položiti maturu i upisati se u srednju školu? Kakvu će podršku tamo dobiti? I, na kraju, ko će sve to organizirati i platiti?

O fakultetu da se i ne govori. U doba vještačke inteligencije, na univerzitetima u Bosni i Hercegovini se astronomija doskora učila iz udžbenika po kojima čovjek još nije stao na mjesec, a inkluzija je, u skladu s tim i sličnim udžbenicima, dakako svjetlosnim godinama daleko od univerzitetskih kampusa. I, konačno, zašto se truditi i sa fakultetom, kad ionako niko neće, ne može i/ili ne želi da zaposli lice sa invaliditetom.

5. Kako do suštinskih promjena?

Ipak, ne treba odustati. Jer sa svakim uspješnim primjerom inkluzije dokazujemo da su specijalne škole relikviti prošlosti i da ih treba, ne ukinuti, ali svakako osmisliti na drugačiji način. U Portugalu, na primjer, specijalne škole su ukinute kao mjesta koja pružaju obrazovanje za djecu sa invaliditetom, ali su postale resursni centri za redovne škole, koje

---

¹⁶ Prema podacima iz 2014. godine, prosječna dužina trajanja svih sudskih postupaka u Bosni i Hercegovini bila je sedam godina. Vidjeti: European Commission, Commission Staff Working Document: Bosnia and Herzegovina 2015 Report (Brussels: European Commission, 10. 11. 2015). https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2015/20151110_report_bosnia_and_herzegovina.pdf (stranica posjećena 12. 10. 2017).

¹⁷ Što predstavlja viktimizaciju, koja je po Zakonu o zabrani diskriminacije prepoznata kao jedan od oblika diskriminacije.

su sve postale inkluzivne. Stručni kadar iz specijalnih škola nije ostao bez posla, ali su postali mobilni, i umjesto da djeca sa invaliditetom dolaze njima na adresu, oni odlaze toj djeci. Da im pruže podršku i poduče nastavnike u redovnim školama kako da obezbijede inkluziju. Značaj mobilnih timova se pokazao i u susjednoj Hrvatskoj, gdje su u određenim područjima uvedeni interdisciplinarni mobilni timovi koji omogućavaju inkluziju i pružaju neophodnu stručnu podršku djeci, asistentima, nastavnom osoblju i roditeljima¹⁸.

Za reformu nema čarobnog recepta. Revolucionarna instant reforma, jednako kao i postepena promjena, treba da bude dobro osmišljena i obezbijedena budžetskim sredstvima, uz neophodnu političku podršku. U svakom scenariju, neophodno je raditi na reformama svih nivoa obrazovanja: osnovnog, srednjeg i visokog, kao i cjeloživotnog obrazovanja, i uključiti roditelje i šire krugove podrške, kao i nevladin sektor (kada nisu u simbiozi), koji će na sebi svojstven način da podrže inkluziju i omoguće optimalan ishod¹⁹.

Kad škole i djeca u njima postanu inkluzivna, dobit ćemo novu generaciju koja će znati da lica sa invaliditetom nisu građani drugog reda, koji nisu sposobni da doprinesu društvu, nego njegovi ravnopravni učesnici. Dobit ćemo prijatelje s autizmom, drugove iz školske klupe uz koje smo naučili znakovni jezik, kolegu koji se kreće koristeći bijeli štapić. Dobit ćemo čitavu jednu generaciju ljudi koji prihvataju lica sa invaliditetom za drugačije, ali ipak sebi ravne. Koji će sa svim svojim individualnim vrlinama i manama postati dio naše svakodnevnice. A svaki roditelj ima obavezu da se za takvu budućnost bori. Ne samo roditelj djeteta sa teškoćama, nego i roditelji čijoj djeci “ništa ne fali”, jer kad nema inkluzije, svi smo na gubitku.

---

¹⁸ Vidjeti Aleksandra Ivanković, *Country Report on Croatia for the Study on Member States' Policies for Children with Disabilities* (Brussels: European Parliament, 2015). [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2014/519197/IPOL_STU\(2014\)519197_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2014/519197/IPOL_STU(2014)519197_EN.pdf) (stranica posjećena 12. 10. 2017).

¹⁹ Za pregled nekih od dobrih praksi u inkluzivnom obrazovanju vidjeti: European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture and NESSE, *Policies and Practices in Education, Training and Employment for Students with Disabilities and Special Educational Needs in the EU* (European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, 2014). <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3ad78363-f18e-4e6b-bd92-887e9135ab2f/language-en> (stranica posjećena 12. 10. 2017). Vidjeti također: incluD-ed – The European Network on Inclusive Education & Disability, *Inclusive Education & Disability Good Practices from around Europe* (Barcelona: Fundación ONCE, 2012). http://www.includ-ed.eu/sites/default/files/documents/inclusive_education__disability._good_practices_from_around_europe.pdf (stranica posjećena 12. 10. 2017).

Naslov:

Obrazovanje djece sa invaliditetom u BiH: dug put od integracije do inkluzije

Izdavač:

Analitika – Centar za društvena istraživanja

Godina: 2017.

© Analitika – Centar za društvena istraživanja, sva prava pridržana

Adresa izdavača:

Hamdije Kreševljakovića 50, 71000 Sarajevo, BiH
info@analitika.ba
www.analitika.ba

Lektura:

Alma Genjac-Nakičević

Korektura:

Mirela Rožajac-Zulčić

Dizajn publikacije:

Branka Ilić

DTP:

Jasmin Leventa

O AUTORICI

Aleksandra Ivanković diplomirala je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu i magistrirala pravo međunarodnih ljudskih prava na Univerzitetu u Oksfordu. Deset godina je radila na raznim aspektima zaštite prava u Bosni i Hercegovini, a potom i u Sekretarijatu Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu. Nekoliko godina je radila kao viši pravni savjetnik u Centru za zagovaranje prava lica sa mentalnim invaliditetom (Mental Disability Advocacy Center) u Budimpešti, gdje je rukovodila strateškim parničnjem pred nacionalnim sudovima u brojnim evropskim državama, te zastupala stranke u postupcima pred Evropskim sudom za ljudska prava i drugim međunarodnim instancama. Aleksandra je trenutno izvršni direktor Inclusion Europe, evropske organizacije koja okuplja gotovo sedamdeset organizacija iz četrdeset evropskih zemalja, i zastupa interese lica sa teškoćama u razvoju i njihovih porodica na evropskom i međunarodnom nivou.

Ova publikacija je objavljena uz podršku američkog naroda preko Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). Autorica ove publikacije je odgovorna za njen sadržaj i stavovi koji su u njoj izneseni ne odražavaju stavove USAID-a ili Vlade Sjedinjenih Američkih Država, niti Fonda otvoreno društvo BiH i Analitike – Centra za društvena istraživanja.

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

Fond
otvoreno društvo
Bosna i Hercegovina

Komentar je objavljen u okviru projekta “Jednakost za sve: Koalicija organizacija civilnog društva protiv diskriminacije”, koji u partnerstvu implementiraju Mediacentar Sarajevo, Analitika – Centar za društvena istraživanja, Prava za sve i Vaša prava BiH. Projekat finansiraju USAID i Fond otvoreno društvo BiH.

**PRAVA
ZASVE**

ANALITIKA
Centar za društvena istraživanja

Analitika – Centar za društvena istraživanja je nezavisna, neprofitna, nevladina organizacija koja se bavi istraživanjem i razvojem javnih politika u širem smislu. Misija Analitike je da na osnovu kvalitetnih istraživanja i odgovarajuće ekspertize ponudi relevantne, inovativne i praktične preporuke usmjerene na promoviranje inkluzivnih i boljih javnih politika, kao i na sveukupno unapređenje procesa njihovog donošenja.

www.analitika.ba